

NAUKA POLSKA

Szanse, bariery i wyzwania

redakcja naukowa

Maciej J. Nowak i Rafał Rakoczy

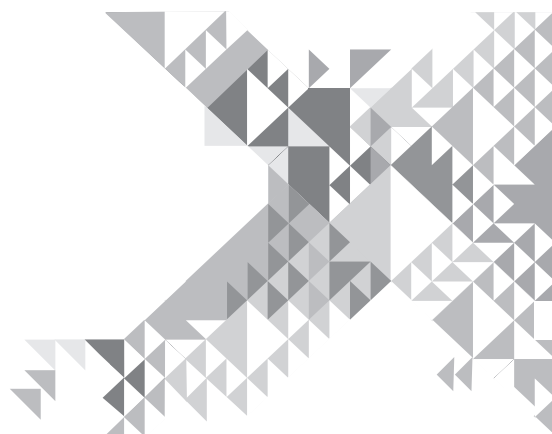
Andrzej Jacek Blikle • Tadeusz Gadacz • Marian Gorynia • Iwona Hofman
Hubert Izdebski • Krzysztof Jajuga • Jacek Jemielity • Tomasz Komornicki
Jacek Kuźnicki • Eugeniusz Molga • Maciej J. Nowak • Rafał Rakoczy
Marek Safjan • Bronisław Sitek • Przemysław Śleszyński • Łukasz A. Turski
Grzegorz Węgrzyn • Leszek Zasztowt

Wydawnictwo Naukowe
SCHOLAR

NAUKA POLSKA

NAUKA POLSKA

Szanse, bariery i wyzwania

redakcja naukowa

Maciej J. Nowak i Rafał Rakoczy

Andrzej Jacek Blikle • Tadeusz Gadacz • Marian Gorynia

Iwona Hofman • Hubert Izdebski • Krzysztof Jajuga

Jacek Jemielity • Tomasz Komornicki • Jacek Kuźnicki

Eugeniusz Molga • Maciej J. Nowak • Rafał Rakoczy • Marek Safjan

Bronisław Sitek • Przemysław Śleszyński • Łukasz A. Turski

Grzegorz Węgrzyn • Leszek Zasztowt

Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR
Warszawa 2023

Recenzje:

prof. dr hab. inż. Mirosława El Fray

prof. dr hab. Jacek Szlachta

Redakcja i korekta: Jerzy Lewiński

Projekt okładki: Katarzyna Juras

Copyright © 2023 by Wydawnictwo Naukowe Scholar

Copyright © 2023 by Authors

Wydanie publikacji zostało dofinansowane przez Zachodniopomorski
Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie

ISBN 978-83-67450-27-0

Wydawnictwo Naukowe Scholar Spółka z o.o.

ul. Oboźna 1, 00-340 Warszawa

tel. 22 692 41 18; 22 826 59 21

dział handlowy: jak wyżej, w. 108

e-mail: info@scholar.com.pl

www.scholar.com.pl

Wydanie pierwsze

Skład i łamanie: WN Scholar (Dariusz Piskulak)

Wydrukowano w Polsce

Spis treści

Wstęp	7
<i>Łukasz A. Turski</i>	
Rozdział 1. Czy uniwersytety mają w Polsce przyszłość	13
<i>Jacek Kuźnicki</i>	
Rozdział 2. Nie tylko jak, ale kto zreformuje naukę w Polsce	23
<i>Grzegorz Węgrzyn</i>	
Rozdział 3. Czy czeka nas zapaść nauki, czy raczej wykorzystamy szansę jej rozwoju	46
<i>Eugeniusz Molga</i>	
Rozdział 4. Jak zamieniać szare na złote	67
<i>Jacek Jemielity</i>	
Rozdział 5. Badania naukowe w Polsce	79
<i>Andrzej Jacek Blikle</i>	
Rozdział 6. Czy musimy się na to godzić	87
<i>Tomasz Komornicki</i>	
Rozdział 7. Przestrzeń między nauką a praktyką	119
<i>Przemysław Śleszyński</i>	
Rozdział 8. O wciąż niedocenianych barierach rozwoju nauki w Polsce	131

<i>Krzysztof Jajuga</i>	
Rozdział 9. Badania naukowe w ekonomii i finansach a rozwój technologiczny	153
<i>Marian Gorynia, Bronisław Sitek</i>	
Rozdział 10. Formalnoprawne oraz ekonomiczno- -organizacyjne uwarunkowania rozwoju polskiej nauki . .	171
<i>Marek Saffjan</i>	
Rozdział 11. O kondycji nauki w Polsce – garść refleksji	192
<i>Hubert Izdebski</i>	
Rozdział 12. Szanse i bariery nauki polskiej: z perspektywy „uprawiacza” w kontekście standardów międzynarodowych i europejskich	206
<i>Iwona Hofman</i>	
Rozdział 13. Systemowe dziury, ciągłe zmiany.	225
<i>Leszek Zasztowt</i>	
Rozdział 14. Autonomia nauki. Czy istnieje wolność badań naukowych i czy jest konieczna? Jak finansować badania naukowe – kilka refleksji	241
<i>Tadeusz Gadacz</i>	
Rozdział 15. Nauki humanistyczne jako nauki kształcące . . .	257
<i>Maciej J. Nowak, Rafał Rakoczy</i>	
Rozdział 16. Szanse i bariery nauki polskiej – próba syntezy	277

Wstęp

Debata o nauce polskiej jest prowadzona od długiego czasu. Jej uczestnicy przede wszystkim zwracają uwagę na poważne słabości i bariery. Przedmiotem krytyki stają się zarówno kolejne systemowe rozwiązania, w tym zasady oceny jednostek naukowych, jak i występujące w środowisku naukowym stanowiska odnośnie do zasad publikowania. Z jednej strony można odnieść wrażenie, że kolejne zmiany systemowe potęgują zamiast ograniczać głosy krytyki. Z drugiej – wraz z upływem lat duża część środowiska naukowego w coraz większym stopniu koncentruje się nie tyle na samej nauce, ile na związanych z nią ramach formalno-ewaluacyjnych. Zgodnie z taką optyką przynajmniej równie ważne (jeśli nie ważniejsze) jak temat podejmowanych prac naukowych stają się różnorakie punktacje tych prac. Istotniejszy od rzeczywistych wyzwań badawczych staje się potencjalny podział punktów za artykuł między współautorów, jak też wysokość wybranych współczynników ilustrujących aktywność naukową. Nie negując zupełnie wagi owych współczynników, wydaje się, że proporcje uwagi poświęcanej tym zagadnieniom nie są adekwatne. Chaos staje się jeszcze większy poprzez odmienności poszczególnych dyscyplin naukowych. Nie tylko konkretne miary działalności naukowej, ale nawet dokonywane oceny zawodzą w przełożeniu na specyfikę zróżnicowanych dyscyplin. Często więc w debacie o nauce jest tak, jak to ujął jeden z autorów rozdziałów niniejszej monografii, prof. Hubert Izdebski, odwołując się do Tadeusza Boya-Żeleńskiego: „Każdy wrzeszczał o czym innym, jak zwykle w życiu rodzinnym”. To zróżnicowanie ujęć i ograniczone możliwości prowadzenia debaty stają się czasem uzasadnieniem dla pasywnych postaw naukowych.

W tej sytuacji warto podjąć próbę szerokiej, interdyscyplinarnej refleksji na temat aktualnych szans i barier rozwojowych polskiej

nauki. Warto przy tej okazji przypomnieć prawdy znane od pokoleń, ale trochę przesłaniane przez współczesne „punkty, sloty, ewaluacje”. Takie są cele przedmiotowej monografii. Redaktorzy zaprosili wybitnych przedstawicieli polskiego środowiska naukowego do dokonania oceny aktualnych problemów nauki polskiej. Przygotowane rozdziały mają formę esejów naukowych. Redaktorzy nie narzucali szczegółowych tematów, uznając, że każdy z autorów jest w stanie najlepiej zdiagnozować i wybrać kluczowe z jego perspektywy kwestie. Założenie to się sprawdziło. Przedmiotowe teksty, pisane z różnych perspektyw, przedstawiają szeroki zakres zagadnień. Pomimo odmiennych punktów widzenia można dostrzec wiele analogii i wspólnych ocen. Oczywiście zauważalne są również pewne odmienności, związane nie tyle z rażąco zróżnicowanymi poglądami, ile raczej z odmienną specyfiką dyscyplin naukowych (reprezentowanych przez autorów). Z tego powodu celowo do perspektywy dyscyplin naukowych dostosowano układ monografii. Czytelnik może najpierw zapoznać się z punktem widzenia fizyka, następnie biologów, chemików, informatyka, geografów, ekonomistów, prawników, politologa, historyka i filozofa.

Monografia jest zbiorem 15 esejów naukowych przygotowanych przez wybitnych naukowców mających bogate doświadczenie w pracy naukowej, dydaktycznej i organizacyjnej w kraju i na świecie. W ostatnim rozdziale redaktorzy dokonali syntezy diagnoz i opinii wyrażonych przez autorów ze szczególnym uwzględnieniem ogólnego stanu funkcjonowania polskich uczelni; określenia czynników zewnętrznych determinujących działalność naukową na krajowych uniwersytetach; podejść do nauki reprezentowanych przez wielodyscyplinarne środowisko badawcze oraz sytuacji młodych naukowców. Podkreślono również wątek związany z szansami dla środowiska naukowego realizującego prace badawcze na krajowych uniwersytetach.

W rozdziale pierwszym *Czy uniwersytety mają w Polsce przyszłość* prof. Łukasz A. Turski przedstawia rys historyczny rozwoju uniwersytetu z punktu widzenia wolności i dowolności w prowadzeniu prac badawczych. Autor wskazuje na uwarunkowania realizacji „społecznej umowy nauki” oraz na bariery, które uniemożliwiają

realizację głównych celów tej umowy. Omówiono również sytuację krajowych uniwersytetów w odniesieniu do wprowadzonych zmian legislacyjnych wynikających z przyjęcia *Konstytucji dla Nauki*.

Rozdział drugi *Nie tylko jak, ale kto zreformuje naukę w Polsce* autorstwa prof. Jacka Kuźnickiego jest próbą odpowiedzi na retorycznie postawione pytanie: „Czy Polsce potrzebna jest nauka?”. Autor eseju definiuje największe problemy nauki w Polsce oraz podaje propozycje przewyżczenia barier stawianych działalności naukowej w kraju.

W rozdziale trzecim *Czy czeka nas zapaść nauki, czy raczej wykorzystamy szansę jej rozwoju* prof. Grzegorz Węgrzyn podjął próbę przedstawienia szans i zagrożeń dla nauki w Polsce. Omawia zagadnienie upowszechniania wyników badań oraz główne problemy związane z publikowaniem prac.

Rozdział czwarty *Jak zamieniać szare na złote*, przygotowany przez prof. Eugeniusza Molgę, ukazuje problematykę postrzegania naukowców przez społeczeństwo i roli popularyzatorskiej i informacyjnej działalności naukowców. Autor podkreślił także znaczenie innowacyjności prowadzonych badań i przeanalizował współpracę nauki i przemysłu.

W rozdziale piątym *Badania naukowe w Polsce* prof. Jacek Jemielity przedstawił analizę stanu nauki w naszym kraju w odniesieniu do stanu badań naukowych na świecie. Omówił też mechanizmy finansowania nauki oraz zagrożenie kryzysem przejawiającym się w braku młodych ludzi chętnych do wykonywania zawodu naukowca.

W rozdziale szóstym *Czy musimy się na to godzić* prof. Andrzej Jacek Blikle przedstawia krytyczną analizę uniwersytetów, które chciałyby funkcjonować jak nowoczesne przedsiębiorstwa. Charakteryzuje obecnie stosowane systemy parametryczne oraz wynikające z nich zagrożenia. Interesującą częścią eseju jest propozycja zastosowania nowego modelu organizacji pracy zespołowej (tzw. modelu turkusowego) do organizacji pracy uniwersytetu.

Rozdział siódmy *Przestrzeń między nauką a praktyką* prof. Tomasz Komornickiego jest studium przypadku problemów trapiących polską naukę na przykładzie geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej. Autor przedstawił w nim problemy

rozwoju dyscyplin i karier naukowych wynikające z braku zachowania proporcji pomiędzy badaniami podstawowymi i stosowanymi oraz wskazał, że system nauki w Polsce może działać jako element łączący badania podstawowe z ich aplikacją w otoczeniu społeczno-gospodarczym.

W rozdziale ósmym *O wciąż niedocenianych barierach rozwoju nauki w Polsce* prof. Przemysław Śleszyński zdefiniował główne problemy związane z działalnością uniwersytetów dotyczące m.in. braku środków finansowych, egalitaryzmu finansowego w nauce, rozwoju imitacyjnego, odpływu kapitału ludzkiego z nauki.

W rozdziale dziewiątym *Badania naukowe w ekonomii i finansach a rozwój technologiczny* prof. Krzysztof Jajuga przedstawia tendencje rozwoju badań naukowych w wymienionych w tytule dyscyplinach oraz wpływ rozwoju technologicznego na te dyscypliny. W ramach tej drugiej płaszczyzny wyodrębnione zostały najnowsze zmiany dotyczące infrastruktury badawczej oraz w zakresie relacji między badaczami.

W rozdziale dziesiątym *Formalnoprawne oraz ekonomiczno-organizacyjne uwarunkowania rozwoju polskiej nauki* prof. Marian Gorzyna i prof. Bronisław Sitek wskazują warunki skutecznego rozwoju nauki w Polsce i analizują akty prawne związane z organizacją kształcenia na poziomie uniwersyteckim oraz z rozwojem badań naukowych.

Rozdział jedenasty *O kondycji nauki w Polsce – garść refleksji* prof. Marka Safjana dotyczy charakterystyki stanu polskiej nauki z perspektywy naukowca, który obecnie nie zajmuje się działalnością uniwersytecką. Esej porusza problemy związane z kondycją kształcenia na różnych poziomach oraz bolączki dydaktyki uniwersyteckiej. Omawiany jest model rozwoju kariery naukowej w Polsce oraz wyzwania stojące przed dyscyplinami naukowymi (na przykładzie prawa). Szczególnie ważnym punktem opracowania jest problem stosowania przez naukowców zasad etycznych.

Rozdział dwunasty *Szanse i bariery nauki polskiej: z perspektywy „uprawiacza” w kontekście standardów międzynarodowych i europejskich* prof. Huberta Izdebskiego podejmuje dyskusję dotyczącą traktowania nauki jako zjawiska społecznego i funkcjonowania środowisk

naukowych w modelu tzw. uniwersytetu przedsiębiorczego. Autor definiuje cel prowadzenia badań naukowych (odkrywanie nowych, nieznanych wcześniej rzeczy) oraz omawia szanse i bariery rozwoju nauki w Polsce.

Rozdział trzynasty *Systemowe dziury, ciągłe zmiany...* prof. Iwony Hofman związany jest z dyskusją o rozwoju nauki w Polsce oraz regulacjami prawnymi działalności naukowej w naszym kraju. Autorka omawia również stan towarzystw naukowych oraz brak uregulowań prawnych związanych z ich udziałem w kształtowaniu polityki naukowej państwa. Interesującym aspektem opracowania jest podjęta dyskusja o autorytecie naukowca w obecnych czasach i odbiorze naukowców przez społeczeństwo, jak również o funkcji, jaką powinna pełnić działalność popularyzatorka naukowców.

Rozdział czternasty *Autonomia nauki. Czy istnieje wolność badań naukowych i czy jest konieczna? Jak finansować badania naukowe – kilka refleksji* prof. Leszka Zasztowta związany jest z problemem ograniczeń w pracach badawczych naukowców. W eseju poruszane są również tematy związane z ideą nowoczesnego uniwersytetu oraz uniwersytetu jako instytucji niezależnej. Autor porusza także tematykę związaną z rolą projektów naukowych w rozwoju badań.

W rozdziale piętnastym *Nauki humanistyczne jako nauki kształcące* prof. Tadeusz Gadacz omawia kryzys nauk humanistycznych i diagnozuje problemy współczesnej nauki, odwołując się do czterech przyczyn: przeciętności, pragmatyczności, mierzalności i merkantylności.

Monografia zawiera zróżnicowane propozycje zmian w systemie polskiej nauki. W ostatnim rozdziale podjęta została próba dokonania syntezy zarówno w zakresie zgłaszanych postulatów, jak też wyrażanych opinii. Niewątpliwie propozycje wymagają kompleksowego przemyślenia – zarówno na szczeblu uczelni wyższych, jak i ustawodawczym. Może najistotniejszą wartością monografii jest przypomnienie, na czym powinna polegać prawdziwa nauka i które z licznych współczesnych praktyk tych wymagań ewidentnie nie spełniają.

Redaktorzy podkreślają, że na etapie przygotowania koncepcji monografii starali się kierować zaproszenia w taki sposób, aby

włączyć do współpracy jak najwięcej kobiet uprawiających naukę, kierując do nich zbliżoną liczbę zaproszeń. Niestety, wskazanego celu nie udało się ostatecznie zrealizować. Pozostaje więc zadeklarować kategoryczną wolę zróżnicowania grona uczestników i uczestniczek na dalszych etapach debat naukowych prowadzonych na podstawie monografii.

Autorzy dziękują rektorowi Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technologicznego w Szczecinie, JM prof. Jackowi Wróblowi, za niezmienną życzliwość, której przejawem jest również dofinansowanie monografii.

Redaktorzy naukowci

Marian Gorynia
Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu
Bronisław Sitek
SWPS Uniwersytet Humanistycznospołeczny w Warszawie

Rozdział 10

Formalnoprawne oraz ekonomiczno-organizacyjne uwarunkowania rozwoju polskiej nauki

1. Wprowadzenie

Albert Einstein wskazał na trzy czynniki warunkujące sukces dowolnej działalności, w tym rozwój nauki. Określił je trzema bezokolicznikami: „chcieć”, „wiedzieć” i „móc”. Pierwszy oznacza działanie nakierowane na gromadzenie wiedzy zmierzającej do zdobycia teoretycznej i praktycznej przewagi nad obserwowanymi zjawiskami. Drugi – „wiedzieć” – jest realizowany przez system funkcjonowania nauki, a dokładniej przez system wykształcenia jak największej części społeczeństwa. Najważniejszy zaś z tych bezokoliczników to „móc”, który jest desygnatem skuteczności realizowania zamierzonego celu, w naszym przypadku badań naukowych (Bogdanienko 2019).

Bez wątplenia skuteczność rozwoju nauki w Polsce zależy w dużej mierze nie tylko od wysoko kwalifikowanej kadry naukowej, ale również od silnego zaplecza finansowego oraz baz badawczych wyposażonych w najnowszą aparaturę badawczą. W rozwoju nauki nie chodzi zatem o budowę nowych pomieszczeń, budynków czy hal. Mija bowiem czas oceny sprawności rektorów, dyrektorów

instytutów badawczych czy nawet ministrów nauki i szkolnictwa wyższego przez pryzmat liczby nowo wybudowanych obiektów czy wydatkowanych środków finansowych na ich powstanie. Wysoko kwalifikowana kadra naukowa wymaga przede wszystkim dobrze przygotowanego warsztatu pracy na możliwie najwyższym światowym poziomie, stosownie do specyfiki danej dyscypliny i dziedziny nauki. Dopiero wówczas może ziszczyć się ten trzeci według Alberta Einsteina warunek rozwoju nauki, jakim jest „móc”.

Punktem wyjścia do rozwoju nauki jest jednak stabilna i dobra baza normatywna, na której w konsekwencji budowana jest i dydaktyka. To wyjściowe twierdzenie determinuje wiele pytań badawczych wynikających z analizy historycznych i bieżących rozwiązań normatywnych dotyczących badań naukowych. W tym rozdziale podstawowe znaczenie mają dwa pytania, na które jako współautorzy spróbujemy odpowiedzieć. Pierwsze z nich dotyczy oceny rozwiązań formalnoprawnych będących podstawą funkcjonowania nauki w Polsce. Drugie pytanie dotyczy ekonomiczno-organizacyjnych uwarunkowań rozwoju polskiej nauki. Nie przesądzając o tym, które z nich jest ważniejsze albo które powinno być w analizie uwzględnione jako pierwsze, należy zauważyć, że pomiędzy nimi występują liczne sprzężenia zwrotne świadczące o tym, że mamy do czynienia z zależnością dwustronną, swego rodzaju współzależnością, która sprawia, że kolejność analitycznego ujęcia tych zagadnień nie ma krytycznego znaczenia. Wyobraźmy sobie bowiem sytuację, w której doskonałym uregulowaniom formalnoprawnym towarzyszy mizéria nakładów na rozwój i funkcjonowanie nauki. Jednocześnie możliwa jest także sytuacja odwrotna, kiedy obfitość nakładów idzie w parze z niefunkcjonalnymi rozwiązaniami formalnoprawnymi. Zarówno w pierwszym, jak i drugim wypadku efekty funkcjonowania nauki nie będą satysfakcjonujące dla społeczeństwa. Rozsądnym rozwiązaniem tego dylematu wydaje się więc poszukiwanie swego rodzaju dynamicznej równowagi pomiędzy sferą regulacji a sferą finansowania nauki.

2. Formalnoprprawne uwarunkowania rozwoju polskiej nauki

2.1. Metodologiczne założenia dla formalnoprprawnych uwarunkowań rozwoju polskiej nauki

Zaawansowane badania naukowe wymagają dużych nakładów finansowych. Jednak efektywność wydatkowanych środków publicznych czy prywatnych na naukę zależy od skierowania strumienia finansowego do silnych lub wyspecjalizowanych jednostek badawczych, które najefektywniej środki te spożytkują na realizację konkretnych projektów badawczych rokujących określony sukces o charakterze innowacyjnym.

Polityka innowacyjności musi być budowana na oddolnym i odgórnym kształtowaniu się konkretnych założeń i przyjmowanych celów przez ustawodawcę. Świadomość oddolna weryfikowana jest na poziomie jednostek badawczych poprzez zamierzone podejmowanie racjonalnych i kompetentnych decyzji zarówno przez kierowników, jak i pracowników tych jednostek w odniesieniu do celów badawczych. Z kolei świadomość odgórna materializuje się w działaniach ustawodawcy, który na bazie oddolnych postulatów powinien wykreować wizję docelowego rozwoju badań naukowych w Polsce.

Badanie poziomu świadomości potrzeby prowadzenia innowacyjnych badań naukowych jest przede wszystkim zadaniem socjologów i nie stanowi celu tego rozdziału. Niemniej jednak z punktu widzenia formalnoprprawnych uwarunkowań rozwoju polskiej nauki zasadna i niezbędna jest analiza rozwiązań normatywnych przyjmowanych od 1989 r., a więc od początku transformacji ustrojowych w Polsce, pod kątem poszukiwania istotnych rozwiązań normatywnych będących podstawą rozwoju polskiej nauki z uwzględnieniem jednak uwarunkowań środowiskowych.

Na tym etapie rozważań należy zatrzymać się nad kwestią miejsca rozwoju nauki w polskiej polityce. Jest on nie tylko elementem polityki sektorowej kraju, za którą odpowiada minister właściwy do

spraw szkolnictwa wyższego i nauki¹, ale stanowi również element polityki horyzontalnej państwa. Z tych też powodów rozwój nauki od początku lat 90. XX w. traktowany był jako element skoku cywilizacyjnego w Polsce (Dziedziczak-Foltyn 2018). Dokumentem politycznym będącym podstawą kształtowania się uregulowań normatywnych są opracowywane okresowe strategie czy programy rozwoju szkolnictwa wyższego w Polsce².

2.2. Analiza rozwiązań przyjętych w ustawie z 1990 r. o szkolnictwie wyższym

W pierwszej dekadzie zmian ustrojowych w Polsce po 1989 r. reforma szkolnictwa wyższego, a co zatem idzie i sposobu organizacji nauczania oraz rozwoju badań naukowych nie znajdowała wielkiego zainteresowania w świadomości ustawodawcy. W tamtym okresie to właśnie oddolne inicjatywy wywierały naciski na władzę ustawodawczą, aby zajęła się reformą nauki i szkolnictwa wyższego, a w konsekwencji i badań naukowych (Malewski 2008)³.

Ówczesne oddolne postulaty były odpowiedzią na rozwiązania przyjęte przez ustawodawcę w ustawie z dnia 12 września 1990 r. o szkolnictwie wyższym (Ustawa 1990). Ustawodawca dostosował w niej system szkolnictwa wyższego w Polsce do nowego ustroju społecznego, politycznego i gospodarczego. Właściwie poza kwestiami porządkującymi w tym akcie prawnym nie zostały wprowadzone żadne istotne rozwiązania w zakresie rozwoju badań naukowych. Nowością tamtej ustawy była możliwość utworzenia na podstawie pozwolenia udzielonego przez ministra właściwego do spraw

¹ Określenie „minister właściwy do spraw szkolnictwa wyższego i nauki” jest zgodne z nazewnictwem stosowanym w art. 26 ustawy z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej (Ustawa 1997).

² Przykładem jest *Strategia rozwoju szkolnictwa wyższego w Polsce do 2010 r.* (Strategia 2010). Aktualnie najbardziej aktualny jest *Program rozwoju szkolnictwa wyższego i nauki na lata 2015–2030* (Program 2015).

³ Skutki braku reform w szkolnictwie wyższym i nauce publicznie wyrażał powołany do życia w 1998 r. Komitet Ratowania Nauki Polskiej. Powstał również raport *Nauka polska* (2007), w którym wskazano m.in. na zwiększający się dystans dzielący nas od czołowych ośrodków naukowych za granicą.

szkolnictwa wyższego uczelni niepaństwowej (tamże, art. 15). Rozwiązanie to było wyjściem naprzeciw potrzeby podniesienia poziomu scholaryzacji w Polsce. W 1988 r. tylko 6,5% osób miało wyższe wykształcenie, w 2002 było to już 16,8%, a w 2021 r. 23,1% Polaków mogło się pochwalić wyższym wykształceniem (Lis, Skuza 2015; Moroń 2016)⁴. Nie można jednak zapomnieć, że powstało ponad 300 uczelni niepublicznych, co z jednej strony przyczyniło się znacząco do wzrostu poziomu scholaryzacji polskiego społeczeństwa (Dziedziczak-Foltyn 2018)⁵, jednak z drugiej spowodowało rozproszenie kadry naukowej i osłabiło proces budowy silnych centrów badawczych.

W art. 24 ust. 1 pkt 1 ustawy z 1990 r. (Ustawa 1990) przewidziano finansowanie badań naukowych ze środków budżetowych. Z kolei w art. 33a tejże ustawy ustawodawca dopuścił możliwość uczestniczenia cudzoziemców w badaniach naukowych finansowanych z budżetu państwa. Natomiast w art. 99 ust. 1 pkt 1 ustawodawca zobowiązał pracowników naukowo-badawczych do prowadzenia badań naukowych.

Sama ustawa z 1990 r. nie wносиła zatem żadnych istotnych rozwiązań normatywnych w zakresie formalnoprawnych uwarunkowań rozwoju nauki polskiej. Należy jednak zauważyć, że już 12 stycznia 1991 r. została uchwalona ustawa o Komitecie Badań Naukowych (Obwieszczenie 2001). Zgodnie z art. 2 tej ustawy do zadań KBN ustawodawca zaliczył m.in. opracowywanie projektów założeń polityki naukowej i naukowo-technicznej państwa oraz określanie kierunków badań naukowych i prac rozwojowych szczególnie ważnych dla postępu cywilizacyjnego, nauki, techniki, gospodarki narodowej, zdrowia społeczeństwa, kultury oraz obronności

⁴ Według danych GUS odsetek osób z wykształceniem wyższym w 2011 r. wynosił 17,1%, natomiast w 2021 było to już 23,1%. Zob. *Ludność* (2022).

⁵ Ustawowa możliwość tworzenia niepaństwowych szkół wyższych nie tylko złamała monopol państwa na kształcenie wyższe, ale znacząco przyczyniła się do zwiększenia od 1990 r. liczby osób z wyższym wykształceniem. W tym okresie Polska miała pod tym względem jeden z najniższych wskaźników w Europie. W 2020 r. 41% mieszkańców Unii Europejskiej miało wyższe wykształcenie. Jak widać, w zakresie scholaryzacji na poziomie wykształcenia wyższego Polska ma jeszcze sporo do nadrobienia.

i bezpieczeństwa państwa, z uwzględnieniem zasady zrównoważonego rozwoju. W obszarze kompetencji KBN znajdowały się badania podstawowe, badania stosowane, prace rozwojowe i działalność innowacyjna prowadzona przez uczelnie wyższe, PAN i PAU. KBN działał do 2005 r. Początkowo dość entuzjastyczna ocena działalności tej instytucji, ważnej dla rozwoju nauki polskiej, z czasem spotykała się z krytyką. Grzegorz Racki w 2002 r. twierdził, że system finansowania działalności badawczej przez KBN staje się „coraz bardziej skomplikowany wskutek uwzględnienia kolejnych elementów aktywności naukowej, dalszego rozszerzania skali punktowej oraz ustawicznego precyzowania kryteriów” (Racki 2002).

Rozwiązania normatywne stosowane w Polsce w latach 90. ubiegłego wieku należy widzieć też w perspektywie zbliżania się Polski do Unii Europejskiej. Traktaty wspólnotowe w tym okresie politykę edukacyjną pozostawiały w kompetencji władz krajowych. Kwestie te znalazły miejsce w postanowieniach dopiero w pkt 12 i 13 *Strategii lizbońskiej* z 2000 r., dokumencie przyjętym przez Unię Europejską i Radę Europejską⁶. Podejście do rozwoju naukowego znacząco dało się zauważyć dopiero po zmianie władzy politycznej w Polsce w latach 2007–2013 wraz z dofinansowaniem tych działań z budżetu UE.

Ważnym elementem polityki rozwoju badań naukowych było wprowadzenie w Polsce w 1998 r. ministerialnej listy czasopism (Racki, Drabek 2010). Takie rozwiązanie nie było czymś nowym, gdyż występuje ono w wielu krajach europejskich, ale nie we wszystkich (Wierczyński 2020). Słabością polskiej ministerialnej listy czasopism jest zmienność kryteriów oceny tych czasopism czy dopisywanie do listy nowych periodyków bez prawdziwej weryfikacji ich wartości naukowej.

⁶ Zob. *Strategia 2000*. Obecnie podstawę rozwoju nauki w UE stanowi *Strategia Europa 2020* (zob. *Strategia 2020*). W strategii tej przyjęto za główny cel wzrost inteligentny, rozwój oparty na wiedzy i innowacjach.

2.3. Reforma szkolnictwa wyższego z 2005 r.

Kolejnym etapem rozwoju nauki polskiej była ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym (Ustawa 2005). W ustawie tej wprowadzono wiele nowych rozwiązań normatywnych dotyczących rozwoju polskiej nauki. I tak wprowadzono nowe kategorie uczelni, w tym uczelnię akademicką. Taki status mogła mieć szkoła wyższa, która miała przynajmniej jedno uprawnienie do nadawania stopnia naukowego doktora. W art. 111 ust. 1 tej ustawy został utrzymany wymóg prowadzenia badań naukowych przez pracowników naukowo-dydaktycznych. Powołano w niej do życia dwie nowe instytucje – Radę Główną Szkolnictwa Wyższego oraz Państwową Komisję Akredytacyjną. Podstawowym celem obu instytucji była troska o jakość kształcenia, pośrednio zaś o rozwój badań naukowych.

Istotnym wkładem ustawy z 2005 r. było wprowadzenie w art. 195–201 możliwości prowadzenia przez uczelnie i instytuty badawcze studiów doktoranckich. To ze wszech miar dobre rozwiązanie nie zostało jednak do końca efektywnie unormowane. Ustawodawca skoncentrował się w swoich regulacjach prawnych głównie na organizacji studiów doktoranckich, całkowicie zaś pominął ich celowość. Celem studiów doktoranckich powinno być kształcenie przyszłych kadr naukowych.

Ustawa z 2005 r. została gruntownie znowelizowana w ustawie z 18 marca 2011 r. o zmianie ustawy – Prawo o szkolnictwie wyższym, ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki oraz o zmianie niektórych innych ustaw. Nowelizacja ta potocznie określana była jako „reforma Kudryckiej”. Z punktu widzenia rozwoju polskiej nauki ważne było podzielenie uczelni na uniwersytety, czyli uczelnie mające pełne prawa akademickie oraz największy potencjał badawczy, oraz na uniwersytety przymiotnikowe, specjalizujące się w określonych dziedzinach nauk, i na uczelnie zawodowe.

Ważnym elementem tej reformy było wprowadzenie minimów kadrowych w uczelniach czy instytutach badawczych. Takie rozwiązanie niewątpliwie przyczyniło się do koncentracji kapitału

ludzkiego dla rozwoju badań naukowych. Rozpoczął się proces likwidacji miejsc pracy zajmowanych przez słabo pracujących lub nieangażujących się w badania naukowe pracowników naukowych. Jednak za tym rozwiązaniem nie poszła możliwość zmniejszenia pensum dydaktycznego naukowcom prowadzącym wybitne badania. W reformie z 2011 r. wprowadzono stypendia dla studentów i doktorantów za wybitne osiągnięcia naukowego. Był to element wspomaganie zdolnych młodych ludzi.

Rozwiązania reformy z 2011 r. zostały poprzedzone uchwaleniem ustawy z 30 kwietnia 2010 r. o zasadach finansowania nauki (Ustawa 2010). Zgodnie z jej art. 2 benefity tej ustawy dotyczyły nie tylko uczelni, instytutów badawczych, ale również innych jednostek organizacyjnych prowadzących badania i upowszechnianie wiedzy. W art. 4a wprowadzono delegację ustawową dla ministra nauki i szkolnictwa wyższego do wydania rozporządzenia, którego celem miało być ustalenie Mapy Drogowej Infrastruktury Badawczej dla wyboru oraz wsparcia projektów o dużej skali, ważnych z punktu widzenia nauki oraz współpracy międzynarodowej i badań stosowanych. Słabością tego zadania był brak weryfikacji postępów w dotychczasowych projektach (Szwed 2019).

Już w 2008 r. pojawiła się kolejna idea „uczelni flagowych”. Była ona wzorowana na niemieckich rozwiązaniach normatywnych zmierzających do realizacji inicjatywy doskonałości (*Exzellenzinitiative*) i wynikających z niej uczelni flagowych (*Elite-Universitäten: Leuchttürme* – latarnie) (Pilich 2008). Inicjatywa ta spotkała się z dużym oporem środowisk naukowych w Polsce również w ramach KRASP (Antonowicz 2019). W KRASP doszło do rozłamu pomiędzy prezydium popierające ideę uczelni flagowych a pozostałymi rektorami członkami KRASP. W konsekwencji do ustawy prawo o szkolnictwie wyższym wprowadzono przepis art. 84a upoważniający ministra do rozpisania konkursu na uzyskanie statusu uczelni jako Krajowego Naukowego Ośrodka Wiodącego.

2.4. Reforma szkolnictwa wyższego z 2018 r.

Obecnie uwarunkowania prawne dla organizacji i rozwoju nauki w Polsce stanowi ustawa z 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym (Ustawa 2018). Zamiarem ustawodawcy było unormowanie wielu kwestii dotychczas rozrzuconych po różnych ustawach w jednym akcie prawnym. Wiele wcześniejszych rozwiązań prawnych i instytucjonalnych nadal jest kontynuowanych. Do nich należy zaliczyć ministerialną listę czasopism i wydawnictw czy program „wsparcia dla czasopism naukowych” (art. 401) (Gorynia, Sitek 2021).

Obecnie obowiązująca ustawa zawiera regulacje prawne dotyczące stopni i tytułów naukowych, badań naukowych oraz organizacji uczelni wyższych. Wiele zawartych w niej rozwiązań jest kontynuacją wcześniejszych. W 2018 r. zostało wprowadzonych wiele nowych zapisów, choćby dotyczących likwidacji Centralnej Komisji ds. Stopni i Tytułu (dalej: CK) oraz powołania w jej miejsce Rady Doskonałości Naukowej (dalej: RDN) o znacząco okrojonym zakresie kompetencji. Uczelnie uzyskały daleko idącą autonomię w prowadzenie postępowań doktorskich czy habilitacyjnych. Niewątpliwie unormowania w tym zakresie zawierają wiele dysfunkcji legislacyjnych, których zmianę wcześniej postulowała CK, a obecnie RDN. Do najważniejszych należy zaliczyć zbyt szerokie uprawnienie uczelni do tworzenia regulaminów postępowań awansowych, które znacznie różnią się od siebie. W praktyce powoduje to w skali kraju dużą rozbieżność pozaustawowych warunków uzyskiwania stopnia naukowego (Sitek, Węgrzyn 2022).

Dla rozwoju polskiej nauki istotne znaczenie ma treść art. 376 ustawy z 2018 r., na podstawie którego minister nauki otrzymał ustawowe upoważnienie do ustanawiania w drodze komunikatu programów i przedsięwzięć w celu realizacji polityki naukowej państwa. Stąd też minister właściwy do spraw szkolnictwa wyższego ogłasza różne konkursy w celu wsparcia badań naukowych, zwłaszcza wzmocnienia bazy naukowej. Konkursy te są organizowane z własnej inicjatywy ministra po konsultacjach z różnymi gremiami, w tym z Komitetem Polityki Naukowej.

Ważnym programem mającym swoje ustawowe źródło jest konkurs w ramach programu „Regionalna Inicjatywa Doskonałości”, uregulowany w art. 396 tej ustawy. Środki pochodzące z tego konkursu są skierowane do uczelni posiadających w minimum trzech dyscyplinach kategorię naukową A+, A lub B+. Są to zatem uczelnie mające silną pozycję naukową przynajmniej w kraju, z odpowiednią kadrą i bazą badawczą. Wnioski o środki z tego konkursu muszą mieć odpowiedni poziom merytoryczny (art. 397).

Pomimo rozwoju struktur, kadry, podstawy prawnej i bazy badawczej polską naukę nadal dzieli dystans do czołówki europejskiej. Namacalnym dowodem na to jest udział polskiej nauki w programach naukowych finansowanych bezpośrednio z Unii Europejskiej. Przykładem może być niewielka partycypacja polskich jednostek badawczych w programie Horyzont 2020. W 2021 r. polskie jednostki badawcze uzyskały z tego programu 748 mln euro, natomiast jednostki naukowe z Niemiec – aż ponad 10 mld euro. Dla porównania znacznie mniejsza od Polski Republika Czeska uzyskała 500 mln euro (*Podsumowanie 2022*). Z roku na rok zwiększa się poziom pozyskiwanych środków, ale ciągle jest to za mało na tle naukowo silnych państw europejskich.

3. Uwarunkowania ekonomiczno-organizacyjne rozwoju polskiej nauki

Zakres zagadnień stanowiących uwarunkowania ekonomiczno-organizacyjne rozwoju polskiej nauki jest bardzo szeroki. Obejmuje on m.in. takie zagadnienia, jak:

- organizacja działalności naukowej w Polsce – uczelnie wyższe i PAN;
- organizacja działalności naukowej w miastach uniwersyteckich – rozproszenie, próby scalania, konsolidacji;
- finansowanie działalności naukowej w Polsce, w tym wynagrodzenia;
- system awansów naukowych;
- ewaluacja działalności naukowej, w tym w szczególności publikacje naukowe.